

Педагогічні та психологічні науки

Марушкевич А.А.

проф., докт. пед.наук, проф. кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Самовдосконалення особистості в поглядах Івана Огієнка.

У статті розглядаються погляди визначного українського вченого Івана Огієнка щодо необхідності постійного самовдосконалення особистості. Джерелами дослідження є його наукові праці та проповіді.

Ключові слова: *Іван Огієнко, самовдосконалення, наукові статті, проповіді.*

Особистість з її активною життєвою позицією завжди знаходиться в центрі будь-яких процесів, що відбуваються в державі. Це викликає необхідність впливати на її світогляд, забезпечуючи при цьому адекватне сприйняття нею нових і нових реалій. Надзвичайно важливим є процес самовдосконалення громадянина України особливо в період переходу її суспільства до нових духовних, економічних, соціальних і політичних відносин. На основі гуманістичної філософії освіти сучасним педагогам доводиться приділяти значну увагу формуванню та моральному вдосконаленню підростаючого покоління, орієнтувати його на самоактуалізацію на основі творчого, послідовного і систематичного самовдосконалення, усвідомлення своїх життєвих орієнтирів та перспектив.

Метою даної публікації є висвітлення поглядів визначного українського вченого Івана Огієнка, які стосуються самовдосконалення особистості. Завдання статті: розкрити суть поглядів Івана Огієнка на необхідність постійного самовдосконалення особистості; підтвердити достовірність представлених позицій ученого цитатами із його наукових праць та проповідей.

Як нам видається, у нинішніх умовах розвитку суспільних відносин, підвалиною позитивних зрушень у цьому напрямі має бути висока духовність українського народу взагалі, а педагогів – зокрема. Ми погоджуємось з позицією вчених-філософів у тому, що “Духовність – якісна характеристика свідомості людини і не лише свідомості. До духовності можна віднести й дії людини, її вчинки, життя. Духовність – це атрибут людини як суб’єкту на противагу бездуховності – втрати людиною її суб’єктних якостей і перетворення останньої в простий об’єкт” [1, с. 101]. У цьому плані невичерпним джерелом для сучасних педагогів є науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка, який свого часу звернув увагу на те, що за певних умов розвитку суспільства “...авторитет окремої людини катастрофічно падає” [2, с. 170], пояснивши це порушенням основ християнства і наголошуючи, що у християнських

державою людина має бути шанованою, а не приниженою, духовно знищеною. Він назвав кризою християнства той стан суспільства, у якому значна кількість його членів почуває себе невпевнено.

Відчуття невпевненості українців у своїх можливостях учений характеризував як хворобу, якою інфіковані мільйони людей в державах, де “панує один тільки народ, а всі інші – тільки толеруються” [2, с.171]. Аналізуючи означену проблему, він висловив віру в подолання кризи і наголосив, що це станеться за умови самовдосконалення своїх духовних якостей кожною людиною. Перебуваючи в когорті вчених, небайдужих до невпевненості українців у своїх можливостях, Іван Огієнко прагнув проаналізувати причини розвитку цього стану у співвітчизників. Він дуже влучно охарактеризував його у своїх наукових працях і проповідях словом “меншовартість” та зосередив увагу на засобах її подолання.

Учений вдавався до висвітлення змісту тих вчинків наших попередників, якими могли б пишатися українці. Він вказав на необхідність пошуків історичних джерел, відновлення історичної пам'яті, привертая увагу дослідників до проблеми цілеспрямованих наукових пошуків у царині історії рідної мови, етномовної безперервності на території України. Саме в історії української мови він заповнив чимало “білих плям”, з'ясував багато дискусійних питань. Зміст такого роду наукової праці і понині має великий вплив на формування впевненості, гордості сучасних поколінь за те, що було зроблено в минулому.

Його навчальні видання та твори про духовну культуру українців, зокрема “Українська культура” (1918), “Наука про рідномовні обов'язки” (1924), “Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне” (1956) слугують сучасним педагогам і дослідникам досконалою основою для організації навчально-виховного процесу в різнорівневих навчальних закладах. Вони особливо важливі у справі пізнання, усвідомлення, переконання педагогів та представників учнівської молоді у природності сенсу українців пишатися своїм етнічним походженням, місією предків у загальносвітовому культурному та історичному процесі.

На сьогодні важливою залишається проблема подолання почуття невпевненості в українських емігрантів, оскільки українська еміграція є чисельною у багатьох країнах світу. Серед тих, хто з різних причин залишив батьківщину, виникають проблеми освітньо-виховного, духовно-морального характеру. У працях Івана Огієнка відведено значне місце вихованню українських емігрантів і аналізу причин та засобів подолання їх невпевненості в собі. Як відомо, українські емігранти, як і інші, мають змогу навчатися рідною мовою від початкових класів до закінчення школи у спеціально створених для них закладах. Відмінність їх навчання від навчання корінних жителів полягає в недостатньому забезпеченні необхідними дидактико-методичними матеріалами, які допомагають якісному засвоєнню відповідних знань. Окрім цього, на низькому рівні перебуває рідномовне виховання українських емігрантів у рідинах. Мова наших співвітчизників, які проживають в еміграції, підтверджує факт засвоєння ними чужих слів і витіснення в результаті цього зі свого лексичного запасу рідномовних понять, які мають складнішу вимову. Іван Огієнко зауважив, що іншомовні терміни, простіші за будовою від

українських, легко засвоюються емігрантами, а пізніше повністю панують у їхній мові, оскільки вітчизняні поняття стають для них менш зручними. На його думку, велике значення у навчально-виховному процесі емігрантів має рідномовна преса, окремі видання, оскільки вони несуть своїм змістом суттєве виховне навантаження щодо рідномовної політики кожного навчального закладу. Серед десяти заповідей Івана Огієнка емігрантам, що стосуються подолання їх невпевненості у собі та своїх вчинках, знаходимо такі:

"1.Тільки рідна мова найсильніше в'яже тебе з Батьківщиною , а тому вживай цієї мови скрізь, де можливо і де того не забороняє тобі місцеве право.

2. У себе вдома розмовляй тільки рідною мовою. Це принесе тобі душевний спокій і насолоду в житті.

3. Шануй земляка свого й розмовляй із ним та пиши до нього тільки рідною мовою.

4. Зберігай своє особове й родове прізвище в національній формі і ніколи не міняй їх на чужі. Найменша зміна їх – то вже крок до винародовлення.

5. Сумлінно навчай дітей своїх рідної мови й рідномовних обов'язків. Пам'ятай, що невиконання цієї заповіді стане найбільшим не прощеним гріхом твоїм супроти Батьківщини.

6. Сумлінно подбай, щоб закласти рідну школу для дітей твоїх, яка навчила б їх не тільки рідної мови, але й рідномовних обов'язків" [3, с.37].

Учений звертав увагу на моральне самовдосконалення українців, пов'язане, перш за все, з моральним зростанням молодшої людини. За Іваном Огієнком "самовдосконалення" стосується особи, яка з власної волі виконує якусь дію щодо вдосконалення себе, збагачення моральних, розумових і фізичних якостей, особистісного потенціалу в процесі фізичного, психічного і соціального розвитку та усунення й нівелювання власних недоліків. У творах Івана Огієнка, зокрема його богословській студії "Служити народові, то служити Богові" (1965) проаналізовано причини, які спонукають людей до самовдосконалення. Ми виділили основні із них: бажання бути шанованими і визнаними; прагнення "повної свободи духовного життя і розвитку" [4, с.14]; усвідомлення необхідності служити народу.

Іван Огієнко, трактуючи поняття "народ" доводив: "Служити починаємо окремим людям, як своїм ближнім і доходимо до найбільшого, до народу" [4, с.48]. У його поглядах людина – це найдорогоцінніше з усього існуючого на землі. Він надавав особливого значення змісту поняття "простий народ" і вважав, що саме "простий народ" потребує морального самовдосконалення. Вчений з акцентував увагу на причинах, які вплинули на моральний стан "простого народу". До них він відносив:

– історичні події, факти глибокої давнини ("рабство, інквізиції, імперіалізм, жорстокі війни, колоніалізм, панщина, сегрегація й т. ін.");

– соціальний статус ("простий народ найбільше не поважається, найбільше душиться");

– рівень культури ("культура матеріальна випереджує і вбиває культуру духовну");[4, с.52];

– невизначеність у ставленні до важливості високих результатів своєї праці (“праця сотень мільйонів не використовується найперше в напрямі служби народові для його щастя” [4, с.51]) тощо.

Як педагог-гуманіст, Іван Огієнко був переконаний, що педагогіка, всі її засоби є не просто прямий вплив на людину, а стимулювання її власної діяльності та активізація такої, яка спрямована на самовдосконалення. Він детально аналізував процеси морального падіння та морального піднесення особистості, пояснюючи це достатнім або недостатнім педагогічним впливом на кожну конкретну людину. “Є багато таких учителів, – писав Іван Огієнко, – що знижують силу і велич людини”. Їх він характеризував як “безсердечних, без любовних” [4, с.13]. Учений надавав важливого значення вдосконаленню особистості у соціальному середовищі, вказуючи на те, що в ньому вона не одинока і не самотня.

Рівень морального самовдосконалення особистості, як відомо, залежить від багатьох факторів: здоров’я організму, соціального оточення, виховання, характеру організації власної активної діяльності, суспільного ладу, наявності позитивного прикладу. Серед них суттєве значення має воля людини та її устремління і бажання стати кращою. За Іваном Огієнком, батьки, педагоги виховують волю, впливаючи на дитину словом і прикладом. Саме виховання волі робить з неї справжню особистість, надаючи їй сили самостійно вдосконалюватись. Цікавим з цього погляду може бути вислів французького вченого Поля Гальтьє: “Волі ніщо не замінить, вона ж може доповнити всякі хиби виховання, через що виховання волі повинно бути непохитною і останньою метою виховання взагалі, кінцем усіх його зусиль, воно разом з тим і найкраща його нагорода” [5, с.20]. Процес самовдосконалення не визначений у часі і тому може здійснюватись у будь-якому віці. Вагомим у його організації є бажання і відчуття потреби у самовдосконаленні фізичному, розумовому, моральному, етичному, екологічному тощо.

За Іваном Огієнком на самовдосконалення особистості має неабиякий вплив творча спадщина Тараса Шевченка. Він цінував твори Кобзаря і вважав їх глибоко змістовними і патріотичними. У Вінніпезі Іван Огієнко видав “Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови” (1961). Він, шляхом аналізу окремих особливостей творчої спадщини Тараса Шевченка, наводить переконливі факти, які мають безпосередній вплив на молодь. Учений впевнений, що Великий Кобзар ще в дитинстві глибоко зрозумів значення літературної мови і тому творив її, пильнуючи, щоб вона була найкращою. Розглянувши причини, що зумовили народність шевченкової мови, автор “Граматико-стилістичного словника...” наголосив: “Чисто народна своєю побудовою мова і глибоко національний патріотичний зміст його творів зробили його найріднішим сином свого народу, більше того – його пророком” [6, с.6]. У дослідженні Івана Огієнка відзначено, що оповідання, пісні, історичні думи були для Тараса Шевченка тим матеріалом, на основі якого він удосконалювався як людина і митець. Учений вважав, що для сучасної молоді Тарас Шевченко – взірець морально досконалої особистості. Аналізуючи

релігійність творчості поета він виділяв у ній ті аспекти, які яскраво свідчать про вплив на формування світогляду Кобзаря окремих джерел: Псалтиря, Мінеї тощо. З метою підтвердити висловлену думку наведемо такий приклад з вище згаданої праці, в якому процитовано слова Тараса Шевченка: “Я знав мало не весь Псалтир з пам’яті, і читав його, як казали слухачі, виразно, цебто голосно”[7, 8]. На думку Івана Огієнка, Великий Кобзар має стати пізнаним своїм народом до кінця і слугувати українцям у їх духовному зростанні, моральному самовдосконаленні.

Аналізуючи спадщину Івана Огієнка, доходимо висновку про закладений у ній значний потенціал виховних ідей. Зміст його праць сприяє вдосконаленню естетичних смаків, етичних якостей молоді, допомагає моральному збагаченню, викликає бажання поповнювати знання, вдосконалювати характер. Це спонукає розглянути напрями морального самовдосконалення особистості за його теорією. До них відносимо оволодіння вмінням любити, прощати, творити добро, знаходити радість у праці, бути милосердним, уміти боротися зі злом. Звичайно, відповіді на питання як, яким чином можна цього досягти, знаходимо в Біблії, але Іван Огієнко доклав зусиль, щоб довести вагомість цих відповідей, наводячи такі приклади з повсякденного життя, які переконують і сприяють виробленню правильного судження з приводу того чи іншого напрямку.

Оволодіти вмінням любити безкорисливо Іван Огієнко вважав одним з найважливіших чинників морального самовдосконалення. На його думку ті, що не вміють любити, часто не розуміють змісту окремих подій, “... тонуть у власному самолюбстві”. Учений наголошував, що їм “... повна радість життя недоступна” [8, с.21]. Він був переконаний, що кожен свідомий громадянин має з любов’ю ставитися до оточуючих, помічати і сприяти розвитку якісних змін у соціумі, оскільки любов до народу не має бути примітивною.

У проповідях митрополита Іларіона знаходимо сповнені глибокого змісту повчання, які базуються нібито на давно відомих істинах, але у його трактуванні набувають відтінку нестаріючої значущості. Це: а) „бідному поможи, порятуй”; б) ”хто в біді – порятуй”; в) „хворого відвідай”; г) „ув’язненого відвідай і порятуй”; д) ”слабого – навчи, покажи, остережи” [2, с. 126].

Любити народ, за Іваном Огієнком, – це чинити йому добро, навчати, остерігати, рятувати, підтримувати. Виконувати такі високі функції не може слабодуха, не працююча над собою і своїм моральним вдосконаленням людина. Якості високоморальної особистості у порівняльному аспекті можна розглядати так: щоб навчати – необхідно мати знання; щоб остерігати – слід мати добре розвинену інтуїцію; щоб рятувати – потрібно бути сміливим і впливовим, більшою мірою в психологічному відношенні; задля підтримування ближнього – бажано вміти ставати на бік іншого незалежно від ситуації тощо.

Одним з напрямів удосконалення особистості за Іваном Огієнком є вироблення вміння прощати. Учений вважав, що той, хто вміє прощати, набагато духовно сильніший, ніж той, хто таїть у собі злобу, накопичує негативну енергію і, як результат, більше втрачає в моральному плані,

ніж здобуває. Прощення є, за Іваном Огієнком, одним із проявів глибокої моральності особистості і сили її духу. З метою переконати молодь у справедливості своїх висновків, учений наводить приклад з історії українського народу, наголошуючи на факті відступу окремих українців від своєї віри та мови. Він вважає, що “... їх усіх ми маємо знайти та спасти!” [2, 22]. Огієнкове “знайти та спасти” синонімічне з біблійним поняттям “простити”. Як бачимо, учений писав вищезгадану працю з врахуванням текстів Біблійних заповідей, і це підвищує вагомість його висновків про силу вміння прощати, поступатися, забувати, якщо потрібно, навіть найбільший гріх.

Митрополит Іларіон своїми працями спрямовував молодь на творення добра, розуміння добра і зла. Він визначав добро як “...все те, що не приносить людям і їх ближнім шкоди” [2, с.7 У розумінні Івана Огієнка людина, яка творить добро, примножує свою духовність, гартує розум, приваблює оточуючих і цим самим засвідчує свою досконалість.

Моральне самовдосконалення особистості, як відомо, відбувається в активній її діяльності у всіх сферах, а професійній - зокрема. Воно, за Іваном Огієнком, здійснюється найбільшою мірою в праці та в процесі трудового виховання. “Усе в житті нашому короткотривале, усе минає, усе забувається, але чесна й корисна служба для народу завжди дає плідні наслідки, і вона вічна, вона приносить нам найбільше правдиве задоволення, а тим і щастя” [4, с.73]. Він доводив, що самовіддана праця сприяє досягненню життєвих цілей, а тому, вона має бути ще й чесною: “Народ звичайно всіх забуває, але ніколи не забуває тих, хто йому чесно служить” [4, с.73]. Професор радив вчитися працювати з любов'ю, дружно, враховуючи при цьому, що дружба тримається за відсутності гордині, на взаємній пошані.

Суттєвою є порада Івана Огієнка, яка стосується вироблення шанобливого ставлення до обранців-урядовців. Він стверджував, що без такого ставлення їхня праця не може бути плідною. Учений приділив багато уваги питанню задоволення від виконаної роботи і впливу цього фактору на взаємостосунки між людьми. Він був впевнений, що кожен, самовдосконалюючись, має вчитися працювати у повній згоді з колективом. З порад, які професор вважав вагомими для становлення особистості в процесі праці, виділяємо найістотніші: працювати дбайливо; намагатися безвідмовно виконувати посильну роботу; не прагнути зашкодити комусь у праці; не працювати поверхово; старатись виконати розпочату справу до кінця, бо “може діти наші не схочуть належно закінчувати її” [2, с.65].

Аналізуючи положення Івана Огієнка про роль праці у процесі самовдосконалення особистості, доходимо висновку про необхідність і важливість, визначальність правильного підходу до вибору молоддю професій, підвищення ролі батьків, учителів, працівників позашкільних установ та громадських організацій у цій справі. Ставлячи собі запитання: “А коли наша робота буде справді пильною й дасть корисні плоди?”, Іван Огієнко передбачав відповідь: “Коли будемо провадити її з любов'ю, дружно, канонічно, жертвенно” [2, с.68]. Поняття “канонічно” він

тлумачив як “ законно”, тобто з дотриманням певних правил і вимог до праці в кожній конкретній галузі діяльності.

У його тлумаченні високоморальна людина завжди милосердна, тому що вона виявляє співчуття, за власним бажанням і внутрішньою потребою приходять на допомогу іншим. Вдосконалюючи себе, особистість має бути милосердною, тобто любити, розуміти, вміти прощати. “Милосердя покриває наші гріхи, бо розуміє їх причину і веде до прощення” [2, с.91], – знаходимо у працях митрополита Іларіона. Як глибоко релігійна людина і педагог-гуманіст Іван Огієнко закликав: “Виявляй милосердя й ворогові” [2, с.91]. Цим твердженням він засвідчував уміння дотримуватись Біблійних канонів і вчити цьому інших.

Важливим є усвідомлення значення милосердя в системі правосуддя. Іван Огієнко зазначав, що милосердя дотримуються в правовій сфері найчастіше християнські народи. У своїй проповіді “Правда й милосердя” він наголошував: “Часто і самої правди мало, бо правда закону часто б’є людину” [2, с.92].

У працях Івана Огієнка порушена одвічна проблема боротьби добра і зла. За його переконанням, лише та людина правильно оцінює реальні явища життя, конкретні ситуації, котра сама пройшла через випробування і в результаті цього якісно змінила сама себе. Він переконливо доводив, що боротьба зі злом виховує й удосконалює особистість. Учений орієнтував молодих людей на те, що моральне самовдосконалення можливе за умови вироблення у собі шанобливого ставлення до всіх людей взагалі, а до визначних особистостей свого народу зокрема. Він проповідував, що основа сили – це пошана один до одного. За його висновками, “коли хочуть, то й звичайна людина стає визначною” [2, с.110]. У такий спосіб він закликав усіх до праці, освяченої високими ідеями гуманізму і взаємопідтримки.

Іван Огієнко акцентував увагу молоді на вагомості постійної довіри один до одного, вчасної допомоги, підтримки молодих талантів, бо “трагедія нашого народу в тому, що він не вміє виплекати великих людей” [2, с. 111].

Дослідивши основні положення вченого про провідні якості морально досконалої особистості, які мають позитивний вплив на інших, можемо їх класифікувати за допомогою його ж узагальнень: дисциплінованість душі (“народ, дисциплінований душею прагне мати собі провідників, мати собі великих людей, і тому має їх” [2,с. 110]); визнання досягнень оточуючих (“Коли людину визнають, то це підносить їй духа. Вона тоді більше працює! Вона тоді більше дасть!” [2, с.111]); пошана до своїх провідників (“Той народ сильний, який знає карність і шанує своїх провідників” [2, с.112]); бережливе ставлення до всього близького і рідного (“...зберігаймо все свої існуюче, а до нього ще й добро додаваймо!” [2, 129]); бажання постійного збагачення своєї духовності (“Духовна культура творить із людини найдосконалішу одиницю”) [2, с.131].

Таким чином, доходимо висновку про те, що Іван Огієнко, аналізуючи процес самовдосконалення особистості, подолання відчуття її невпевненості у собі прагнув донести до свідомості, перед усім, української молоді переваги копіткої праці над собою у порівнянні з

довготривалою пригніченістю, самозапущеністю, які призводять до невміння витримувати найпростіших випробувань. Учений наголошував на необхідності виховання у дітей вміння терпіти, правильно оцінювати ставлення інших людей до матеріальних благ та культурних цінностей, підтримувати взаємини з рідномовним середовищем. Вважаючи особистість дитини незрівнянною цінністю і обґрунтувавши, що “вона вже тим самим висока і шанована” [2, с.163], учений наголошував на важливості усіма методами й засобами формувати її моральні якості, духовність, залучаючи до цього батьків, учителів, церковних діячів, представників громадських організацій, державних установ.

Іван Огієнко переконував у тому, що віра має силу й не забороняє, а навпаки сприяє розвитку здібностей особистості. У його науковій спадщині знаходимо підтвердження здогадкам, що “віра ніколи не стримує людину від доброї справи, а навпаки, сприяє її руху вперед. В історії ми бачимо, що невеличка група людей, які сильно вірять у свою справу, розростається в історичне явище” [10, с. 98].

Погляди Івана Огієнка на процес самовдосконалення особистості по сьогодні залишаються вагомими. Актуальною є його думка про те, що простий народ потребує найбільшої допомоги у плані морального зростання, оскільки на його психологічний стан впливає соціальний статус, рівень культури, невизначеність в оцінці результатів діяльності тощо.

Проблема самовдосконалення особистості громадянина України за Іваном Огієнком не є вичерпно розкритою і потребує детальнішого аналізу, оскільки вона не втрачає своєї актуальності і залишається дискусійною.

Література: 1. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. Колодного А. та Лобовика Б. – Київ: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.; 2. Митрополит Іларіон. Мої проповіді. – Вінніпег: Вид. тов. "Волинь", 1973. - 115 с.; 3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Фенікс, 1995. – 46 с.; 4. Митрополит Іларіон. Служити народові - то служити богові. – Вінніпег : Віра й культура , 1965. – 119 с.; 5. Gaultier Paul. Виховання волі // Світло. – 1911. - №5. – С. 20.; 6. Митрополит Іларіон. Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови. – Вінніпег: Вид. тов. "Волинь", 1961. – 256 с.; 7. Митрополит Іларіон. Релігійність Тараса Шевченка. – Вінніпег: Вид. ІДВ, 1964. – 103 с.; 8. Митрополит Іларіон. Криниця любові. Читанка для молоді // Віра й культура. – 1967. - № 9-10(61). – С. 20.-21.; 9. Огієнко І. Короткий курс української мови: Посібник для студентів, учителів і учнів старших класів середніх навчальних закладів. – Київ, 1918. – 240 с.; 10. Митрополит Іларіон. Слово во время люте: Наука про віру // Календар "Рідна нива". – Вінніпег: Еккледія, 1971. – С. 86-98.; 11. Митрополит Іларіон. До благочестивого читача: Передмова // Як жити на світі: Сборне послання святого апостола Якова. – Вінніпег: Вид. ІДВ, 1957. – 32 с.; 12. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси. – Вінніпег: Віра й культура, 1956. – 168 с.